

АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ РОЗРОБОК С. ЧАВДАРОВА

У статті висвітлено науково-методичну спадщину ученого, дидакта, методиста а початкової і середньої освіти, професора С. Чавдарова, яка підтверджує зв'язок напрацювань лінгводидактів минулого століття із сучасним розвитком методики навчання мови. Комплексний аналіз його підручників, посібників та методичних порад розкриває цінність навчально-методичних ідей С. Чавдарова.

У ХХ ст. завдяки зусиллям і наполегливій науково-педагогічній діяльності С. Чавдарова було розроблено й упорядковано нормативно-програмні засади навчання мови, узагальнено й систематизовано загальні питання з методики навчання української мови: засвоєння фонетики і граматики, вивчення елементів лексикології та синтаксису, частин мови, розвиток мовлення учнів на уроках української мови, створено засоби навчання української мови.

Сучасні науковці України актуальними вважають лінгводидактичні ідеї С. Чавдарова. Його спадщину досліджували А. Алексюк, З. Бакум, О. Біляєв, Л. Бондар, Н. Бородіна, А. Кикилик, В. Палатна, Л. Пономаренко, О. Проніков, Л. Скуратівський, С. Яворська та ін. Аналіз методики навчання української мови науковці висвітлювали через аналіз змістової частини навчання, тому процесуальна частина навчання української мови за С. Чавдаровим вимагає детального студіювання.

Мета статті – проаналізувати підручники та методичні посібники С. Чавдарова.

У методиці навчання української мови цінною є наукова й методична спадщина С. Чавдарова. Лінгводидакт розробляв шкільні навчальні плани та програми, видавав підручники з української мови й методичні посібники для студентів і вчителів. Із його творчого доробку ми проаналізували підручники [6; 7; 8; 9], методичні розробки [3; 4; 5].

Мета навчання української мови, за С. Чавдаровим, — розвинути в дітях природжену душевну здатність, яку називають "дар слова"; увести дітей у свідоме володіння скарбами української мови, засвоїти логіку цієї мови, тобто її граматичні закони у їх логічній системі.

Дітям народної освіти С. Чавдаров був прихильником свідомого оволодіння мовою і наголошували, що виховання розуму відбувається шляхом збагачення мовлення на основі реального світу та практичного досвіду; систематичного засвоєння знань, на основі яких повинні бути сформовані міцні навички правильного читання, письма й усного мовлення; зв'язку розвитку мовлення із загальним розумовим розвитком

учнів (уміння логічно, послідовно мислити); збагачення словника; розвитку мовної практики для забезпечення яскравості, образності, чіткості висловлювань; формування світогляду, діалектичного мислення; здійснення виховного впливу в процесі навчання мови. Реалізувати це методист радить через форми активного навчання (урок, бесіда, позакласна робота, екскурсії) та методи (евристична бесіда, спостереження над мовою, розповідь учителя, робота з підручником, вправи). Започатковані тенденції досліджуваного періоду активізуються й у сучасній методиці.

У навчально-методичних розробках С. Чавдарова сформульовано лінгводидактичні принципи навчання української мови в школі: "нічого не повідомляти школяру з того, що він уже знає"; принцип зв'язку мови з життям; принцип доступності у викладанні теоретичного матеріалу (підручники можуть використовуватися не лише як навчальні посібники у школі, але і як посібники для самостійного вивчення предмета); активізації діяльності учнів у процесі засвоєння нового матеріалу; співпраці учителя і учня; принцип системності та послідовності [1, с. 65]. Зазначені принципи і у ХХІ ст. залишаються основними в навчанні української мови.

Методисти ХХ ст. услід за С. Чавдаровим наголошували, що в основі всієї практичної та теоретичної роботи з дітьми має бути "не сухе, вигадане в кабінеті, далеке від дитини, навчання, а жива, самодіяльна, творча робота, де дитина живе, сприймає, переробляє і самостійно відтворює все те, що є у системі навчання грамоти" [10, с. 5].

У підручниках С. Чавдарова "Українська мова" для 1, 2, 4 класів навчальний зміст, що стосується основних одиниць мовної системи, розширюється і поглиблюється від класу до класу [6; 7; 8]. Це забезпечує реалізацію принципу наступності в рамках початкової школи та принципу перспективності, зорієнтованої на навчання у старших класах. Підручник побудовано з безпосередньо взаємопов'язаних тем з синтаксису (типи речень за метою висловлювання, різні випадки розстановки розділових знаків, у 4 класі – пряма мова, розділові знаки при однорідних членах речення та у складному реченні); фонетики і графіки. Дві третіх навчального матеріалу направлено на вироблення правописної грамотності школярів. Частина мови учні починають вивчати уже з 2 класу (іменник, прикметник, дієслово), а в 4 класі поглиблюють знання про самостійні частини мови й вивчають службові частини мови. Будову слова вивчають у 4 класі. Навчальний рік розпочинається й закінчується повторенням вивченого матеріалу. Ілюстративний матеріал у підручниках доповнює його основний зміст і сприяє реалізації основної мети навчання мови.

Змістове наповнення навчальної дисципліни, окрім дидактичної функції, виконувало виховну, як-от: формувало світогляд, прищеплювало норми поведінки в суспільстві, розвивало бажання працювати заради

спільної мети, світлого майбутнього. У навчанні української мови на першому ступені в системі загальної освіти здійснено комплексний підхід.

Окрім основних засобів навчання, у школі використовували й допоміжні. Наприклад, С. Чавдаров та І. Барчук видали "Збірник вправ з правопису для початкової школи", О. Попович уклав "Граматичні вправи для всенародних шкіл: для 4 року навчання", С. Чавдаров – "Граматика і правопис" та ін. Є окремі збірки для 1–2 класів, для 3 і для 4 класів. Ці збірки подають додатковий матеріал для граматично-орфографічних вправ, звільняючи вчителя від потреби на кожний урок добирати тексти для закріплення матеріалу, систематичного повторення, для домашніх завдань учнів. Усі проаналізовані збірники вправ було видано Державним навчально-педагогічним видавництвом "Радянська школа". Це свідчить про те, що на території радянської України навчально-методичну літературу друкували організовано, під контролем Народного комісаріату освіти та з урахуванням вимог навчальної програми з української мови, потреб початкової школи та рекомендацій провідних науковців та методистів.

Варто зазначити, що змістове наповнення зазначених вище засобів навчання допоможе поглибити й систематизувати знання української мови, знання про навколишній світ, про способи пізнавальної і практичної діяльності, загальнолюдські та національні знання. У своїх збірниках С. Чавдаров науково й доступно викладає пояснювальний, основний та додатковий тексти. Позатекстові компоненти допомагають учням засвоїти зміст освіти і вчать дитину вчитися, а для вчителів є орієнтиром в організації навчальної діяльності школярів. Підручники і збірники вправ С. Чавдарова позитивні відгуки отримали не лише від нас, а й від вчителів і науковців тієї епохи, були затверджені Народним комісаріатом освіти.

С. Чавдаров, беручи за основу відповідну нормативно-правову базу, давав учителям початкових шкіл певні поради щодо навчання української мови. Для каліграфічних вправ лінгводидакт рекомендував використовувати зошити спеціального формату: у дві-три лінії з поперечними лініями, нахиленими праворуч. Для 1 класу зошити у три лінії, які пересікаються косою лінією; віддалення між крайніми лініями – 9 мм, між косими – 4–5 мм. Для 2 класу – у дві лінії, які пересікаються косою; віддалення між лініями – 6 мм. Для 3 класу – у дві лінії з віддаленням у 6 мм без косої, для 4 класу – в одну лінію. Спеціальна ліновка зошитів для письма має важливе значення для успішної роботи з каліграфії, бо вона визначає напрямок літери, регулює її нахил, надає впевненості учневі; визначає висоту літер, привчає учнів дисциплінувати рухи пальців; допомагає нормувати віддалення між літерами в слові; визначає напрямок рядків: без ліновки рядки набігали б один на другий. Відсутність ліновки змушує дітей переборювати багато труднощів без

особливої для себе користі, але з тою великою шкодою, що вони витрачають багато дорогоцінного часу [3, с. 39].

У навчанні граматики та орфографії С. Чавдаров пропонував органічно поєднувати індукцію та дедукцію, використовувати порівняння (зіставлення, протиставлення), аналогію, аналіз й синтез, класифікацію, узагальнення закономірностей у формі визначень. Він підкреслював важливу роль наочності – таблиць, схем, малюнків, а також граматичного розбору, різних видів письмових робіт – виписування, списування, диктантів різного виду, переказів і творів, роботи учнів з підручником, словниками [2, с. 126].

Створення підручника для педагогічних технікумів, посібника для вчителів початкової школи "Методика викладання української мови в початковій школі" [4] – це одна з перших вдалих спроб у тогочасній радянській Україні. С. Чавдаров узагальнив, систематизував методичний матеріал за тематичними розділами: навчання грамоти, навчання письма й каліграфії, вивчення граматики в школі, навчання правопису, розвиток усної і писемної мови, методика читання. Цінним і актуальним є лінгводидактичні ідеї автора, окремі розробки уроків, історичні довідки про елементи процесуального компонента навчання, обґрунтовані висновки про власне технологію навчання української мови в українських школах, посилання на документи, у яких визначено поради й вимоги щодо організації та проведення навчально-виховного процесу. Матеріалам цієї науково-методичної праці варто присвятити ще не одне дослідження.

Окремими виданнями С. Чавдаров друкував для вчителів методичні поради з певних проблем навчання школярів, наприклад, "Як викладати граматику і правопис української мови в початковій школі з української мовою викладання" [3], "Принципи радянської дидактики" [5] тощо. Змістове наповнення першого посібника [3] – це чіткі настанови для роботи вчителів із стабільними підручниками з української мови С. Чавдарова і П. Волинського. Автор розподіляє матеріал відповідно по класах, від першого і до четвертого, цікаво, що до кожного параграфу й до кожного завдання стабільного підручника є методичний коментар. У вступній частині "Загальні уваги до праці з підручником української мови для початкової школи" С. Чавдаров визначає актуальність і необхідність, мету вивчення граматики й орфографії рідної мови; рекомендує використовувати допоміжні дидактичні засоби (читанки, орфографічні таблиці і словники, спеціальний набір малюнків – Бахтин, Гайворонский, Лебедева, Поляков, Шапошников "Картинки для работы по развитию устной и письменной речи"), методи і прийоми (граматичний розбір, списування, диктанти, вправляння та ін.); особливу увагу приділяє роботі над вивченням правил і виправленням помилок.

У наш час ідеї С. Чавдарова знайшли своє відображення у новому світлі. Наприклад, за часів комплексності в навчання граматики української мови

впроваджували прийом спостереження над мовою. Під час спостережень учні одержували знання самі, без учителя; роль учителя обмежувалася консультативними функціями. Учитель систематично не викладав дисципліни, не пояснював [3, с. 78]. У сучасній початковій школі це вже стає елементами проблемного, частково пошукового навчання тощо.

Можемо провести паралелі щодо різноманіття диктантів у школі ХХІ ст. і у навчальній практиці 1920–1941 рр. С. Чавдаров виділяв два види диктантів: навчальні та контрольні. Мета навчальних диктантів – навчити, повторити, ще раз пояснити все вивчене. Види навчальних диктантів: пояснювальний зорово-слуховий, пояснювальний слуховий; пояснювальний зоровий; самодиктант, вибірковий, творчий. Контрольні диктанти виконувалися з метою перевірки знань і навичок. Види контрольних диктантів: зоровий і слуховий [3, с. 108].

Слід звернути увагу і на три способи пояснення матеріалу вчителем за С. Чавдаровим. Перший – учитель, визначивши мету уроку, відразу формулює правило або дає визначення граматичного поняття, після чого доводить подане правило чи визначення відповідними прикладами. При таких поясненнях неодмінним є використання засобів унаочнення – написаного на дошці і настінних таблиць. Другий спосіб відмінний від першого тим, що спочатку демонструється текст на дошці або на таблиці, підкреслюються вчителем його особливості, вони з'ясовуються, а потім подається висновок. Третій спосіб полягає в тому, що вчитель у тексті, написаному на дошці або поданому в підручнику, пропонує учням звернути увагу на певні явища. Ці моменти можуть бути в самому підручнику виділені жирним шрифтом, більшими літерами, розрядкою, підкреслені, відокремлені рисочкою. Застосування наведених способів залежить від віку дітей, матеріалу, підготовленості учнів, часу, нарешті, від завдань, які ставить собі педагог. У 1–2 класах переважатиме третій спосіб, хоч і тут слід використовувати й інші. Індукцію не використовували, коли граматичний матеріал учням уже відомий. При третьому способі учні спостерігають слова, їхні ознаки, виявляють їх як нові для себе. При всіх способах пояснення роль учителя залишається керівною. Пояснювати треба зрозуміло, доступно. Учні краще запам'ятають тоді, коли вчитель чергуватиме своє пояснення з запитаннями. Запитання варто ставити для того, щоб привернути увагу учнів, щоб вони замислилися [3, с. 78–79]. Після опрацювання нового матеріалу обов'язково треба чітко сформулювати висновки, визначення, граматичне (правописне) правило.

Кращі здобутки подвижницької діяльності С. Чавдарова – це невід'ємна частина класичної спадщини української педагогіки, адже у сучасній школі зазначені вище лінгводидактичні ідеї знайшли втілення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Историчні уроки в контексті сучасного реформування освіти : круглий стіл "Сава Христофорович Чавдаров і розвиток української педагогічної науки та шкільництва" // Рідна школа.— 2003.— № 1.— С. 62–66.
2. Скуратівський Л. Актуальні ідеї методики навчання української мови у педагогічній спадщині С. Х. Чавдарова / Л. Скуратівський // Сава Христофорович Чавдаров: до 120-річчя від дня народження : бібліографічний покажчик / упоряд. Л. О. Пономаренко [та ін.].— К. : Нілан-ЛТД, 2012.— С. 126–127.
3. Чавдаров С. Як викладати граматику і правопис української мови в початковій школі з українською мовою викладання / С. Чавдаров, П. Волинський.— Харків : Радянська школа, 1934.— 60 с.— (Методичні поради вчителю початкової школи).
4. Чавдаров С. Х. Методика викладання української мови в початковій школі : підручник для педагогічних шкіл і посібник для вчителів початкової школи / С. Х. Чавдаров, затв. НКО УРСР.— К. : Радянська школа, 1940.— 232 с.
5. Чавдаров С. Х. Принципи радянської дидактики / С. Х. Чавдаров.— К. : Радянська школа; Харків. : Мистецтво, 1949.— 91 с.
6. Чавдаров С. Х. Українська мова : підручник для IV класу початкової школи / С. Х. Чавдаров.— К. : Радянська школа, 1956.— 147 с.
7. Чавдаров С. Х. Українська мова : підручник для I класу початкової школи / С. Х. Чавдаров.— К. : Радянська школа. 1944.— 64 с. : мал.
8. Чавдаров С. Х. Підручник української мови : для 1 і 2 класів початкової школи : граматику і правопис / С. Х. Чавдаров.— К. : Радянська школа. 1937.— 60 с. : мал.
9. Чавдаров С. Х. Українська мова : підручник для II класу початкової школи / С. Х. Чавдаров.— К. : Радянська школа, 1956.— 127 с.
10. Чуйко Г. А. Методика викладання української мови в початкових класах / Г. А. Чуйко, М. А. Білецька, Г. Ф. Шкільна.— К. : Вища школа, 1975.— 384 с.

Alina Kykylyk. Analiza szkoleniowo-metodycznych opracowań S. Czawdarowa.

W artykule przedstawiono naukowo-metodyczne dziedzictwo badacza, dydakty, metodysty szkoły podstawowej i średniej – profesora S. Czawdarowa, które to dziedzictwo potwierdza związek prac lingwodydaktycznych ubiegłego wieku ze współczesnym rozwojem metodyki nauczania języków. Analiza kompleksowa jego podręczników i poradników metodycznych pokazuje wartość idei nauczalno-metodycznych S. Czawdarowa.

Alina Kykylyk. Analysis of S. Chavdarov's Educational and Methodical Manuals.

The article elucidates educational and methodical manuals of the researcher, specialist in educational methods in primary and middle school, professor S. Chavdarov. Those manuals corroborate connection among works of the past century and present-day language educators. Integrated analysis of his textbooks, study guides discovers the worth of S. Chavdarov's educational and methodical conceptions.